

FORMATIVNÍ PROCES U DĚTÍ SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

Miloň Potměšil

Souhrn

Autor se v předloženém textu zamýšlí nad možnostmi a omezeními, které je možné zaznamenat při pozorování procesu edukace dětí a žáků se sluchovými vadami. Do současné doby se setkáváme více s úvahami a teoretickými vstupy zaměřenými na metodiku vzdělávání. Ve skutečnosti se však jedná spíše o diskuse o komunikační strategii či komunikačním modu, než o pozornost zaměřenou na teorii výchovy dětí a žáků se sluchovými vadami. Autor poukazuje na některé problémy, které se objevily v závěrech z výzkumu, zaměřeného na formativní proces.

Klíčová slova

Sluchová vada, sluchové postižení, edukace, formativní a informativní složka edukace.

Summary

The author deals with the possibility of upbringing of hearing impaired pupils in special school settings as an integral part of special education process. The child's level of communication skills seems to be the most problematic domain. In this matter of fact, we cannot see as a problem the question of which language the communication is based on. A consideration of the most effective method is based on author's research which was focused on self-reflection of hearing impaired adolescents at special schools for the hearing impaired.

Key words

Hearing defect, hearing impairment, education, formative and informative part of education.

Změněné paradigma speciální pedagogiky, které můžeme zaznamenat v současné době, se odráží nejen v teoretickém bádání a hledání nových vnitro- i mezioborových pojetí, ale také ve speciální pedagogice, a to zejména v nazírání na edukaci, tedy výchovu a vzdělávání jedinců s postižením. V tomto světle se také mění náhled na pojetí jejich socializace. V tomto smyslu rozlišujeme integraci školního charakteru a integraci jako celoživotní proces. Školský zákon

zasazuje speciální pedagogiku do roviny komprehenzivní a tedy spíše suportivní složky, která si staví za cíl dosažení nejvyšší možné míry nezávislosti a konkurenceschopnosti pro život ve společnosti.

V oboru surdopedie, jako integrální součásti speciální pedagogiky, se změna paradigmatu promítá v těch fázích, ve kterých se formulují cíle a volí metodické prostředky k jejich dosažení. Pokud přijmeme tezi o zdraví, které je v tomto pojetí stavem pružné rovnováhy mezi organismem a prostředím, pak můžeme uvažovat dále o vztahu mezi procesem edukace jedince se sluchovým postižením a sociálním prostředím, ve kterém formativní proces probíhá.

Za předpokladu, že zdravotní stav – vada sluchu je konstantou, objevuje se jako jedna z proměnných právě složka formativní a proces její výstavby jako přípravy na adaptaci ve společnosti, kam mimo jiné zahrnujeme i projevy chování. Reflektování a sebereflexi chování je potom možno považovat za jeden z regulačních mechanismů.

Výchovu je možno chápat jako zdroj uvědomělé sebekontroly a kontroly prostředí ze strany jedince a ty se tak stávají jedním ze zdrojů jeho psychické stability a vyrovnanosti. U jedinců se sluchovým postižením se podílí na zavedení zvnitřněných, a tedy pochopených a akceptovaných pravidel, která jsou zejména v období školního věku velice žádanou a dětmi oceňovanou položkou.

Proces edukace v surdopedii je možno charakterizovat jako komplex, a to jak z hlediska vnitřních formálních vztahů, tak jako pedagogického elementu v širším slova smyslu, jehož složky formativní a informativní nelze oddělit a uplatňovat je izolovaně bez vzájemné provázanosti. Pro účely teoretického bádání a také některé metodické účely je však třeba tento komplex narušit a každou ze složek se zabývat zvlášť. Rozvoj společnosti totiž ovlivňuje edukaci v oblasti obsahové a i formální.

Pokud se současná surdopedie ztotožnila s obecnými cíli edukace dětí a žáků, potom je nutné reagovat také na celospolečenské požadavky. Požadovaná pružnost je více než nutná, protože přítomnost sluchové vady přináší do vývoje dítěte celou řadu zásadních změn, jejichž odrazem může být i narušení celkového vývoje. Máme zde především na mysli negativní vliv nedostatečné komunikace dítěte a rodičů. Mimo některých výjimek – zde máme na mysli neslyšící děti neslyšících rodičů, které nám často slouží jako kontrolní skupina pro výzkum – se již od raného věku děti se sluchovým postižením setkáváme s narušeným nebo prakticky nefungujícím procesem náhodného a sociálního učení. Tato skutečnost je příčinou znevýhodnění dětí a žáků se sluchovými vadami mimo jiné i při vstupu do systému institucionální edukace. Nižší poznatková

úroveň, nedostatečné jazykové kompetence a nedostatečný základ pro výuku čtení s porozuměním jsou neblahými následky sluchové vady, a tím i zpravidla nedostatečné komunikace v předškolním věku. Dalším objektivním faktorem, který velmi úzce souvisí se sluchovým postižením u dětí, je nutnost využití možnosti internátního ubytování, a to velmi často již od předškolního věku. Výstavba sociálních vazeb, rozvoj emocionální složky jsou touto změnou narušeny tak, že jsou častým základem pro poruchy chování, se kterými se rodiče i pedagogové potýkají v pozdějším školním věku, a pokud se je daří řešit, pak s jen velikými obtížemi. Tyto úvahy uvádíme proto, abychom upozornili na potřebu péče zaměřené na výchovu – formativní proces, již od raného věku dětí se sluchovým postižením.

Moderní obecná pedagogika pracuje se složkami, které tvoří edukační proces: formativní a informativní – výchovu a vzdělávání, a uvádí je do souladu. Je však na rozdíl od surdopedie opřena o využití nepostiženého sluchu, a tedy i efektivní komunikace, a tak se zde hlavní proměnnou stává intelektový potenciál dítěte či žáka. Pro potřeby surdopedie se tak zaměřujeme na specifické postupy a metody výchovné práce, které jsou opřeny o komunikační prostředky fungující ve velmi specifických podmínkách.

Obecné cíle výchovy zaměřené na předškolní a školní věk je možné charakterizovat jako soubor položek pozitivně ovlivňujících rozvoj osobnosti dítěte či žáka. Z obecného hlediska je možné cílové položky předškolní edukace členit do skupiny cílů informativních a formativních. Formativní proces je zaměřen na rozvoj sociálních dovedností, výstavbu mravních a duchovních hodnot a vytváření základních rysů budoucí zdravé osobnosti.

S ohledem na současné pojetí speciální pedagogiky se předpokládá, že formativní složka procesu edukace dětí a žáků se sluchovým postižením bude považována za komplementární ke složce informativní a jejich společná realizace bude z hlediska metodického ovlivněna komunikačními kompetencemi a preferencemi dětí a žáků se sluchovým postižením. V odborné literatuře, která je věnována surdopedické problematice, se autoři zabývají spíše komunikací a problematikou zakládání a rozvoje komunikačních kompetencí a se zaměřením na výchovu – tedy formativní složku edukace se lze setkat jen velice málo. Cíle edukačního procesu a míra jejich individuálního splnění se později, v dospělosti, přímo podílejí na kvalitě života osoby se sluchovým postižením, stejně jako na individuální míře její integrace.

Mezi hlavní problémy, které by se z hlediska výchovy měly dostat do středu pozornosti rodičů dětí se sluchovými vadami a následně i surdopedů, patří

nízká míra sebedůvěry, způsobená zřejmě častou neúspěšností v situacích postavených na kompetici se slyšícími, tedy efektivně komunikujícími vrstevníky. Z častého pocitu neúspěšnosti se nevytváří očekávaná a věku přiměřená míra sebeúcty. Děti vykazují často znaky obav, úzkosti a někdy i počátků depresivních stavů. Navenek se můžeme setkávat s projevy hraničícími s poruchami pozornosti a chování. U dětí zaznamenáváme rysy agresivity, impulzivitu, nezralosti v rozhodování, zdánlivý nedostatek iniciativy – nedostatek motivace, zaměření na upřednostňování materiálních hodnot, agresivitu, emocionální nezralost a narušenost, nedostatek schopnosti empatie a výbušnost v chování. Uvedené problémy je možno charakterizovat jako důsledky nedostatečné úrovně komunikačních kompetencí způsobené vadou sluchu, a tedy nízkou a neefektivní úrovní náhodného a sociálního učení. Z uvedeného však vyplývá, že pouhá náprava v oblasti komunikace není dostatečná. Vytvoření pojmové zásoby a komunikačních kompetencí zaměřených na formativní proces je jistě významnou složkou celého komplexu edukace dětí a žáků se sluchovými vadami, ale jako samostatná cílová položka není dostačující k zajištění prevence nebo nápravy prve uvedených potíží.

Pro metodiku práce a plánování formativního procesu je třeba přijmout tezi o frustrujícím efektu nedostatečných komunikačních a jazykových kompetencí, což se projevuje nejen na straně dítěte se sluchovou vadou, ale také na straně rodičů. Dlouhodobé oboustranné zatížení tohoto typu se může projevit jako demotivace s velkým negativním dopadem na rozvoj gnostických i sociálních funkcí dítěte, stejně jako na vytváření a fungování vztahů uvnitř rodiny. S tím velmi úzce souvisí i narušení koncepce prosociálních vztahů, tedy základní dovednost potřebná pro úspěšnou socializaci. Zde máme na mysli také koncepci, vytváření a pěstování vztahů nejen z pohledu integrace do majoritní společnosti, ale také v rámci skupiny osob se sluchovým postižením. Oba zmíněné procesy jsou stejně důležité a přímo ovlivňují kvalitu života jednice. Formativní proces v tomto případě není zaměřen pouze na přípravu k uplatnění ve společnosti slyšících osob a na snahu o vyrovnání příležitostí ke vzdělávání a práci. Přestože informativní složka edukačního procesu není hlavním předmětem zájmu tohoto příspěvku, dovoluujeme si upozornit na jistou paralelu. Pro oblast informativní, tedy vzdělávání v surdopedii, stále chybí zpracování didaktik jednotlivých předmětů s ohledem na sluchová postižení žáků. Zatím se ve většině případů autoři soustředili spíše na výstavbu mluvené řeči a metodiky a osnovy vyučovacích předmětů byly spíše redukoványými podobami vzorů metodik a osnov pro edukaci intaktních dětí a žáků.

Pro formativní proces v surdopedii můžeme za jeden z klíčových problémů považovat nedostatečnou schopnost analytického myšlení, neefektivní proces zkoumání příčiny a následku. Lze se oprávněně domnívat, že hlavním důvodem je zde právě vada sluchu, a tím i omezená nebo zcela zamezená možnost aktivní i pasivní účasti na sociálních situacích. Pokud se tato omezení promítnou do praktického života, pak se například při vytváření vzorců chování setkáváme s anomáliemi, které se promítají i do jednání. Základem je zde neporozumění situaci a projevy situačního chování bez hlubšího porozumění a zvnitřnění. Výzkum zaměřený na schopnost analýzy sociálních situací dětmi se sluchovým postižením ukázal, že sám proces analýzy je velice obtížným krokem, který má negativní dopad i do dalších oblastí chování, včetně jazykového. Zde máme na například na mysli tázací proces a jeho konstrukci a uplatnění v sociálních situacích.

Budeme-li věnovat pozornost formativnímu procesu jako nedílné složce procesu edukace dětí a žáků se sluchovými vadami, pak je třeba vzít v úvahu skutečnost, že se díky stále se zlepšující diagnostice – medicínské i speciálně-pedagogické – musíme připravit na práci s dětmi vykazujícími kombinovaná postižení s dominancí sluchového, ale negativně ovlivněného další přítomnou vadou. Proto formativní proces bude muset být také zaměřen na výstavbu strukturovanosti, výkonnosti, přiměřenosti a výstavbu sebekontroly. Pokud budeme uvažovat o složce emocionální výchovy, pak je potřeba opět se zaměřit v prvním plánu na rozvoj pojmové banky a následně efektivní komunikace, aby bylo možno emocionální stavy a vztahové procesy pojmenovat, označit a dále s nimi pracovat.

Pro úspěšnost formativního procesu je třeba specifického zaměření na práce v oblasti diagnostiky a následně na individuální plánování, na sestavení návrhu individuální strategie pro výstavbu projevů chování, založenou na individuálních preferencích, schopnostech a možnostech dítěte.

Jak již bylo uvedeno, vada sluchu je ve svých důsledcích také jednou z příčin nedostatečné schopnosti analyzovat vztahy, jevy a procesy a pojímat je v širším sociálním kontextu.

Jsme přesvědčeni, že formativní složka procesu edukace dětí a žáků se sluchovými vadami vyžaduje naši další pozornost, a to z hlediska teoretického a následně také metodického. Z podmínek uvedených ve školském zákonu vyplývá, že pro zařazení dětí a žáků se sluchovým postižením do některé z forem edukace budou kladeny vysoké nároky na výsledky výchovného působení – v rodině i v předškolním zařízení. Od surdopedie se bude očekávat, že poskytne

teoretickou i metodickou podporu rodičům i pedagogům. Předpokládáme totiž, že vzorce chování se u osob se sluchovými vadami většinou vytvářejí na principu globálního vnímání bez analýzy a porozumění vztahovým položkám.

Tak jak jsou vnímány obrazy nebo text při čtení, jsou také, domníváme se, vnímány projevy chování osob v okolí. Dítě se sluchovým postižením pak bez hlubšího vhledu přejímá stereotypy chování a stejně – tedy bez porozumění – je i uplatňuje. Předpokládáme, že schopnost popisu a následné analýzy předmětů, jevů a později i sociálních situací, bude velmi důležitým základem pro formativní proces u dětí a žáků se sluchovými vadami, na který bude navazovat rozvoj komunikačních kompetencí, a tím i základ pro metodiku formativního procesu.

Doc. PhDr. PaedDr. Miloň Potměšil, Ph.D.
Katedra speciální pedagogiky PdF UP v Olomouci